

**QARAQALPAQ TILINDEGI NAQIL-MAQALLARDAĞI
METAFORALARDIŃ SÓZ SHAQAPLARINA QATNASI**

Bekbawlieva Munira,

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Filologiya fakulteti qaraqalpaq tili hám ádebiyatı tálim baǵdarı 4-b
kurs studentı*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903196>

***Annotaciya.** Bul maqalada qaraqalpaq naqıl-maqallarınıń meteforalıq awıstıw usılları qarastırıladı. Atlıq hám feyil sóz shaqaplarınıń naqıl-maqallarda awıspalı mánide jumsalǵanı analizlenedi.*

***Tayanısh sózler:** Metafora, atlıq metafora, feyil metafora, naqıl-maqallar.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются способы метафорического переноса в каракалпакских пословицах и поговорках. Анализируется употребление именных и глагольных словосочетаний в переносном значении в пословицах и поговорках.*

***Ключевые слова:** Метафора, именная метафора, глагольная метафора, пословицы и поговорки.*

***Annotation.** This article examines the methods of metaphorical transfer in Karakalpak proverbs and sayings. The use of nominal and verbal word combinations in figurative meaning in proverbs and sayings is analyzed.*

***Key words:** Metaphor, nominal metaphor, verbal metaphor, proverbs and sayings.*

Metaforalıq usıl qaraqalpaq tilinde, sonıń menen tiykarınan basqa da tillerde keń tarqalǵan usıllardıń biri bolıp esaplanadı. Bul usıl menen máni awısqanda uqsaslıqqa negizlenedi. Bunda zat yamasa qubılıstıń ataması oǵan qanday da bir tárepi menen uqsas bolǵan ekinshi bir zat yamasa qubılısıń ataması menen almastırıladı. Solay etip, bir zattıń ataması menen ogan uqsas bolǵan ekinshi zat ataladı. Qaraqalpaq tilindegi sóz mánileriniń bayırında úlken xızmet atqarıp kiyatırǵan usıl sıpatında metafora usılın kórsetiwge boladı. Metaforalar ańlatqan ekinshi-yaǵnıy awıspalı mániler ulıwma xalıq tárepinen túsinikli qabıl etiletuǵınıń sebebi olardıń dáslepki mánileri menen baylanıslı bolıwı hám onıń kópshilik tárepinen solay qabıl etilgenligi esaplanadı. Xalıqta, qaraqalpaq tilinde sóylewshide usı tiykarda qalıplesken tájiriye bolǵanlıqtan, olardıń mánileri barlıq waqıtta túsinikli boladı.

Naqıl-maqallar az sóz benen kóp, tujırimlı máni beretuǵın bolǵanlıqtan, sózler awıspalı mánide ónimli qollanıladı. Bul metaforalarǵa da tiyisli pikir. Sóz shaqaplarına qatnası jaǵınan naqıl-maqallarda qollanılgan metaforalardı atlıq metaforalar ham feyil metaforalar dep eki toparǵa bólip tallawdı maqul kórdik.

Atlıq metaforalar. Atlıq sózler zattıń atamasın bildirip kelip, tuwra hám awıspalı mánilerde jumsaladı. Awıspalı mánide kelgen atlıqlardıń bir toparı metaforalıq usıl menen awısıp keledi. Bunday atlıq metaforalar naqıl-maqallarda ónimli qollanıladı. Tilimizde kópshilik jaǵdaylarda adamnıń dene músheleriniń atamaların bildiretuǵın

sózler awıspalı mánilerde jumsaladı. Bul qaraqalpaq naqıl-maqalları ushin da tán bolıp esaplanadı. Mısalı, «kóz» adamnıń kóriw múshesin bildiredi. Onı naqıl-maqallardaǵı awıspalı mánisi menen salıstırıp kóreyik: Mańlay kózi kórmeydi, Kewil kózi kóredi.

Bul mısalda «kóz» sózi eki mártebe qollanılǵan, olardıń birinshisi tuwra mánide kelgen bolsa, ekinshisi awıspalı mánide jumsalǵan. Biraq «kóz» sózi tuwra mánide kelgen menen oǵan dizbeklesken «kórmeydi» feyili awıspalı mánide kelip tur.

Atlıq metafora tilde kóp tarqalǵan bolıp, bunda zattıń ataması menen basqa bir zat ataladı. Atlıqlardıń kópshilik túrleri metaforalıq xızmetlerde jumsala beredi. Tiykarınan, ǵalabalıq atlıqlar metoforalıq xızmette kóbirek jumsaladı. Mısalı: Ózińe sonday kúyik. Bir jil tut ekken kisi, Mın gáwhar jil teredi.

Bul misallarda «kúyik» atlıǵı gáp ishinde kelgende óziniń tuwra mánisinde emes, al awıspalı mánide jumsalıp tur. Dáslepki mánige qaraǵanda awıspalı mánide qollanıw obrazlı bolıp keledi. Mısalda «kúyik» degen sóz atlıq sóz shaqabına qatnaslı bolıp, ol qanday da bir zattıń janıwı tiykarında payda bolatuǵın nátiyjeni bildiredi. Bul sózdiń usı mánisi menen «jaman balaǵa» baylanıslı qollanıwı júdá tásirli bolıp, ol asa qıynalıwǵa baylanıslı sezimdi bildirgen. Naqıl-maqallarda atlıqlar oǵada kóp jumsaladı, olar, kóbinese, awıspalı mánilerde kele beredi. Mısalı: Sagadaǵı suw ishedı, Ayaqtaǵı uw ishedı. Jalǵız jegen tas bolar, Kóp penen jegen as bolar.

Birinshi mısalda «suw» sózi tuwra mánide jumsalǵan, oǵan baylanıslı «uw» sóziniń awıspalı manide jumsalǵanın atap ótiwge boladı. «Uw» sózi awıspalı mánide jumsalıp, metaforalıq mánige iye bolıp keliw menen, suwdıń jetispegenligi sebepli kórgen qıyınshılıqlar menen azaplanıwlardı kórsetedi, usı halattı uw ishken waqıtta payda bolatuǵın halat penen salıstırıp, sonı biriniń ornına ekinshisin awıstırıp qollanıw arqalı kórsetip beredi, bunday sıpatlawlar júdá tásirli menen ajralıp turadı. Ekinshi mısalda «jalǵız jegen tas bolar» degen qatarda «tas» atlıǵı awıspalı manide qollanılǵan. Bunda metaforalıq usıl tiykarǵı orındı iyelep kelgenligin aytıwǵa boladı.

Feyil metaforalar. Házirgi qaraqalpaq tilindegi grammatikalıq kategoriyalarǵa bay sóz shaqabı feyil is-háreket mánisin bildirip, olar da tuwra hám awıspalı mánilerde qollanıladı. Olar metaforalıq mánide awıstırıp keliw arqalı feyil metaforalardı payda etedi. Bunda qanday da bir is-hárekettiń ataması oǵan uqsas bolǵan ekinshi bir is-hárekettiń ataması menen ataladı. Feyil metaforalar kórkem shıǵarmalarda jiyi qollanıladı. Kórkem shıǵarmalarda kóplegen feyil sózler awıspalı

mánileri menen jumsalıp, pikirdiń ótkir, tásirli bolıwın támiyinleydi, obrazlılıq payda etedi.

Naqıl-maqallar az sóz benen tereń máni ańlatatuǵın bolǵanlıqtan, olarda awıspalı mánidegi sózler kóp ushırasatuǵınını málim. Olardıń ishinde sóz shaqapları jaǵınan alıp qaraǵanda feyil metaforalar úlken orın iyeleydi. Mısalı: Eńbek etseń emerseń, Kamalıńa jeterseń.

Mısaldaǵı «emiw» feyilinin awıspalı mánide keliwinen awqatlanıw, ulıwma miynet etken adamnıń ash qalmaytuǵının biliwge boladı. Bul feyil sózdiń awıspalı mánide keliwi menen baylanıslı. Tómendegi mısallarda da bir qansha awıspalı mánidegi feyil sózlerdi kóriwge boladı: Daraqtı jer kógerter, Adamdı miynet kógerter. Jazda tóbesi qaynamaǵannıń, Qısta qazanı qaynamas.

Bul mısallarda «kógerter» (miynet), «qaynamaǵannıń» (tóbesi) degen metaforalar feyil metaforalar bolıp, bunda háreket mánisin bildiretuǵın sózler tuwra mánisinen awıspıp, awıspalı mánide jumsalıp tur. Birinshi mısaldaǵı kógeriw metaforası kámalǵa jetiw, miynetiniń nátiyjesinde tabıslarǵa erisiw, jetilisiw mánileri menen belgili. Ekinshi mısalda gáp ishinde «qaynamaǵannıń» formasında kelgen feyil sóz ekinshi qatardaǵı «qazanı qaynamas» degen gáptegi «qaynamaw» feyili menen salıstırıp qaraǵanda awıspalı mánide kelgenligi anıq túsiniikli bolıp tur. Bunda da miynet etiw túsiniǵi berilgen. Mısalı: Miynet penen er kógerer, Jamǵır menen jer kógerer. Áńgime buzaw emgizedi, Buzaw tayaq jegizedi.

Mısallarda berilgen «ilim menen, miynet penen erdiń kógeriwi», «tayaq jew» sóz dizbeklerinde berilgen feyil sózlerdiń bári de metaforalıq mánide kelgen feyiller bolıp, bir is-háreketiń ataması arqalı qanday da bir tárepi jaǵınan oǵan uqsáǵan is-háreketi bildiriwi menen belgilenedi. Olardan bildirilgen pikir táseri obrazlılıǵı jaǵınan basım bolıp keledi.

Juwmaqlap aytqanda, házirgi qaraqalpaq tilinde naqıl-maqallardan orın alǵan leksikalıq birliklerdiń metaforalıq usılda qollanıluwı awıspalı mánide jumsala alatuǵın sózler sanaladı, olar mánili sóz shaqaplarınıń ishinde atlıq hám feyil sóz shaqaplarına ónimli qollanıladı.

Ádebiyatlar:

1. Ábdinazimov Sh., Pirniyazova A., Shinnazarova S. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili (fonetika, leksikologiya). Toshkent: Sano Standart, 2018.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинин стилистикасы. Нөкис: Қарақалпақстан, 1990.
3. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис: Билим, 1994.